

درباره تصویری از بیمارستان امام‌رضا^(ع) در بهمن۵۷

خاستگاه خیزش نهایی انقلاب اسلامی در مشهد

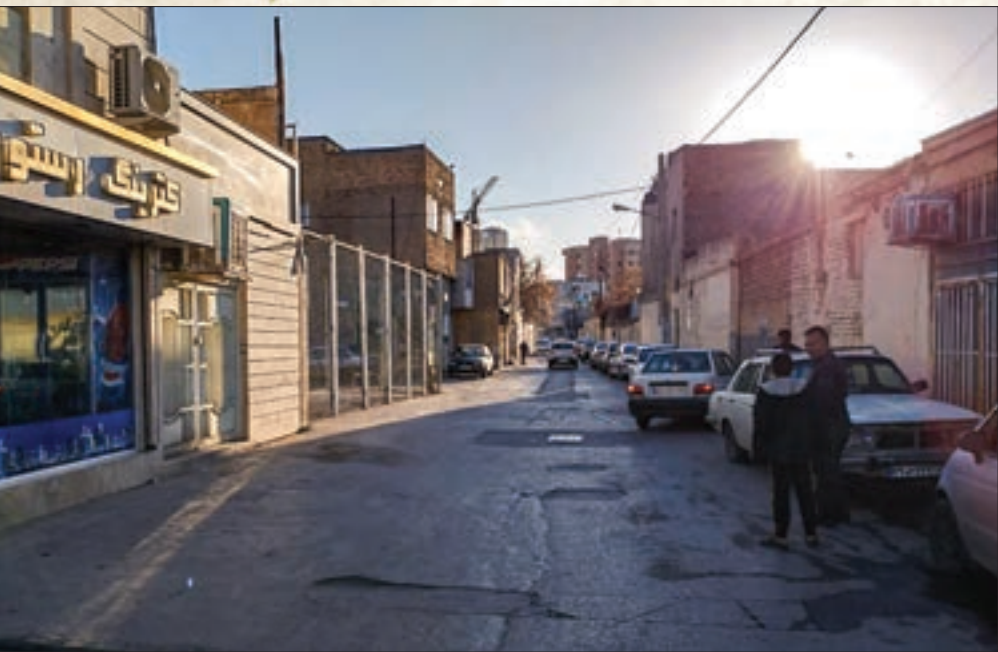

منبع: مرکز اسناد و توسعه تاریخ مشهد، شهرداری مشهد

مرضیه ترابی^۱ در بررسی جغرافیای تاریخی انقلاب اسلامی مشهد، بیمارستان امام‌رضا^(ع)، یک مکان بسیار تأثیرگذار است؛ نه فقط به دلیل اینکه مجروح‌ها و شهدای درگیری‌های خیابانی، به‌ویژه درگیری‌های ۹ و ۱۰دی‌رایه‌این مرکز درمانی منتقل می‌کردند و نه فقط از آن‌رو که این بیمارستان، در حاشیه‌خیابان بهار و نزدیکی پادگان لشکر خراسان قرار داشت. اصلی‌ترین دلیل این تأثیرگذاری، نقش ویژه کادر درمان این بیمارستان، یعنی پزشکان و پرستارانی بود که هم‌صدا با جریان انقلاب اسلامی، به اعتراض علیه و حشی‌گری‌های رژیم پهلوی پرداختند و خواستار سرنگونی این رژیم شدند. هرچند که فعالیت کادر درمان در مبارزات انقلابی، تقریباً از همان سال ۱۳۴۲ خورشیدی و با نقش‌آفرینی در درمان مجروحان درگیری‌ها و غیر آن آغاز شد. این نقش‌آفرینی به‌ویژه بعد از واقعه جانگداز ۱۷ شهریور در تهران و راهپیمایی معروف خیابان کوهسنگی در مهر۱۳۵۷ بیشتر به چشم آمد. در راهپیمایی همراه که قشرهای مختلف مردم حضور داشتند، جمعیت عظیمی مقابل بیمارستان «ششم بهمن» در خیابان کوهسنگی اجتماع کردند و هم‌صدا با کادر درمان، خواستار تغییر نام بیمارستان به «۱۷ شهریور، شدند. سخنران این مراسم، زنده‌یاد شهید هاشمی‌نژاد بود و مردم با پایین آوردن تابلوی این مرکز درمانی، اعلام کردند که نام آن را به ۱۷ شهریور تغییر داده‌اند. این اقدام تأثیری عمیق بر روند مبارزات مردمی گذاشت و به تکرار اجتماعات در بیمارستان ۱۷ شهریور انجامید. در آذر سال ۱۳۵۷، کمتر از یک ماه بعد از واقعه هجوم عوامل رژیم پهلوی به حرم مطهر رضوی، تحصنی اعتراض آمیز در بیمارستان ۱۷ شهریور برپا شد که به حمله چماق‌داران رژیم به پزشکان و

مروری بر روزگار کوچه راد (وحدت۱/۳) با قدمتی قاجاری که ریشه در یک داستان قدیمی دارد

کوچه‌ای یادگار دروازه‌های تاریخی مشهد

نمای ابتدای کوچه از بولوار وحدت

تابلوی ورودی کوچه از بولوار وحدت

نام‌های کوچه در طول تاریخ

کوچه وحدت ۱/۳ کنونی در طول عمر خود با نام‌های مختلفی در بین مردم شناخته شده‌است. برخی از این نام‌ها اکنون تنها هنگام بازخوانی اسناد قدیمی و نقشه‌های نیمه نخست سده ۱۴ خورشیدی کاربرد دارند و برخی نیز تا هنوز در بین مردم استفاده می‌شوند. براساس اسناد و املاک، نخستین نامی که مأموران ثبت اسناد و املاک برای این کوچه ثبت کرده‌اند، «دروازه میرعلمون» است؛ نامی که می‌تواند حکایت از مجاورت این کوچه با یکی از دروازه‌های شهر مشهد در ابتدای قرن ۱۴ خورشیدی داشته باشد، اما ثبت همین نام برای پلاک‌های دو کوچه مجاور یعنی وحدت ۳ و ۲/۳ بازرگونسده تقریبی بودن این مجاورت است. این مسئله با نامی که در نقشه ۱۳۱۰ به بعد برای کوچه ثبت شده است، کمی پیچیده‌تر می‌شود. در این نقشه‌ها نام کوچه یاد شده، «دروازه دولاب» ثبت شده است. این نام‌گذاری بازرگونسده وجود دروازه‌ای در مجاورت کوچه بوده است. اما اینکه این دروازه همان دروازه معروف نفرین شده مشهد یعنی «دروازه میرعلمون» است یا در این دوره زمانی، دروازه دیگری در این محدوده ایجاد شده که به دلیل مجاورت با باغی مشهور به باغ دولاب به این نام معروف شده است، مشخص نیست. به‌هرروی، نام کوچه دروازه دولاب برای این مسیر تا اوایل دهه ۵۰ خورشیدی که شهرداری وقت، نام‌گذاری رسمی تمام کوچه‌های شهر را در دستورکار قرار داد، معتبر بوده است. در این دوره نیز نام «راد» برای کوچه دروازه دولاب قدیم، برگزیده و بر تابلوی ابتدای کوچه حک می‌شود. این نام به‌تنهایی تا ابتدای دهه ۷۰ خورشیدی معتبر بود و پس از آن، این کوچه هم مانند برخی دیگر از کوچه‌های بولوار وحدت که در سال‌های نخست ایجاد بولوار شماره نگرفته بودند، شماره گرفت و به همین دلیل نیز شماره‌اش دارای ممیز است، ۱/۳. این درحالی است که در بخش میانی کوچه هنوز تابلوی کوچه راد بر دیوار وجود داشته است. آخرین نامی هم که برای این کوچه در نظر گرفته شد، حاصل ایجاد بولواری جدید به نام امیرالمؤمنین^(ع) در بخش میانی کوچه بود که باعث شد نیمه دوم کوچه یعنی همان بخشی که از قدیم به کوچه حوض خرابه معروف بود) از کوچه راد جدا شود. پس از ایجاد این بولوار بوده است که تابلوی امیرالمؤمنین ۳ در بخش انتهایی کوچه نصب می‌شود.

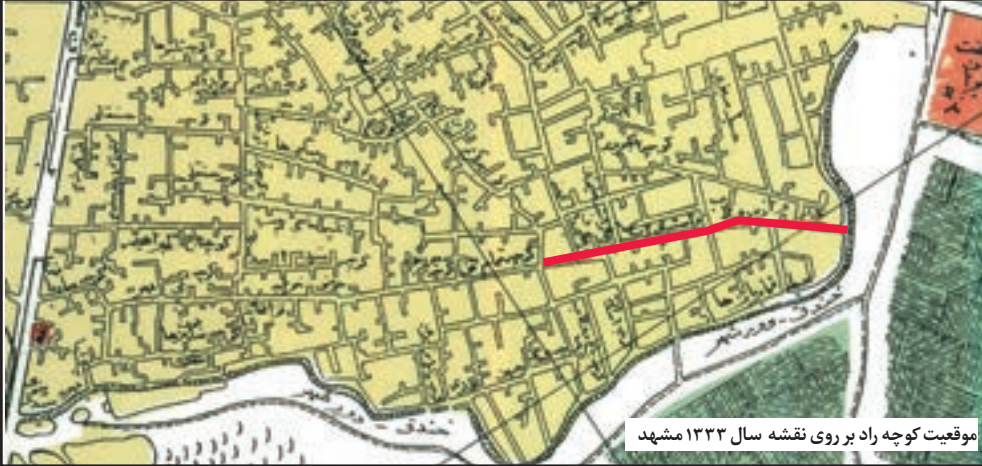
کوچه راد در دوره قاجار

هیچ ردی از کوچه راد فعلی در آثار مکتوب باقی‌مانده درباره مشهد(از دوران صفوی تا اواسط دوره قاجار) وجود ندارد. این درحالی است که در برخی از این آثار به «دروازه میر علمون» یا «دروازه میرعلی آمو» در نزد مردم مشهد که به دروازه نفرین شده و عامل گسترش بیماری و جنگ شناخته می‌شده، اشاره شده است.

البته اشاره‌ها تنها بر وجود دروازه دلالت دارد و مسیری که افراد گذر کرده از این دروازه برای رسیدن به حرم مطهر یا سایر نقاط شهر باید از آن عبور می‌کردند، مشخص نشده است. نکته جالب‌تر، ثبت نشدن همین دروازه معروف در نقشه دالمج (ترسیم شده به سال ۱۲۴۸ خورشیدی) است. به‌عبارت بهتر، در آن زمان این دروازه به حدی متروک بوده است که دالمج اهمیتی برای آن قائل نشده و به‌جای آن، به ترسیم بارو یا همان دیوار شهر پرداخته است. البته وضعیت این محدوده در نقشه سال ۱۳۳۱ (نقشه هرتسفلد آلمانی) تفاوت مهمی با ۵۵ سال قبل دارد؛ در این نقشه، بخشی از محدوده‌ای که دالمج با رنگ سبز و عبارت محوطه «میدان کهنه» نشان داده بود، تبدیل به منازل مسکونی و کوچه‌های ارتباط دهنده آن‌ها شده و دو دروازه هم مشخص شده است که یکی درست در انتهای مسیری قرار دارد که در نقشه‌های کنونی مشهد با نام کوچه وحدت ۱/۳ یا همان راد شناخته می‌شود. هرتسفلد در نقشه خود، شش فرعی شرقی و شش فرعی غربی برای کوچه ترسیم کرده است که بیشتر فرعی‌های غربی با اتصال به شبکه‌ای از کوچه‌ها به محدوده نوغان قدیم و از آن طریق به حرم مطهر متصل شده‌اند. اما بیشتر فرعی‌های شرقی، مستقیم یا غیر مستقیم به باروی شهر ختم شده‌اند.

گسترش کوچه راد در دوران پهلوی

مسیر اصلی کوچه راد که در نقشه‌های نیمه نخست سده ۱۴ خورشیدی، کوچه دروازه دولاب خوانده می‌شد، در تمام سال‌های حکومت پهلوی‌ها، تغییر درخورتوجهی به لحاظ تعداد کوچه‌های فرعی نیافت. کوچه‌های فرعی غربی این مسیر به‌جز کوچه نخست که از همان ابتدا بن بست بود، تا پیش از ایجاد خیابان طبرسی از طریق کوچه‌هایی چون حاج تقی، هشت‌متری، جنت، چهل خانه، مشکان و حاج‌نوروز به محله نوغان، متصل و پس از ایجاد خیابان طبرسی به این خیابان ختم شدند. کوچه‌های شرقی اما سرنوشتی دیگر داشتند. این کوچه‌ها به غیر از دومین کوچه که بن بست بود، در سال‌های نخست ایجاد کوچه به باروی شهر ختم شدند و در سال‌های بعد با کشیدن خیابان دور شهر، به این خیابان یا فرعی‌های منتهی به آن وصل شدند. تبدیل شدن خیابان دور شهر به بولوار وحدت در سال‌های بعدی هم باعث تغییر وضعیت این کوچه‌ها نشد و بازهم آن‌ها به‌ویژه فرعی‌های اول، سوم و چهارم، نقش راه‌های ارتباطی بین بخش‌های مختلف کوچه راد با کوچه‌های دیگر منشعب از بولوار را برعهده داشتند. در این بین، شاید مهم‌ترین تغییر ساختار درخورتوجه در کوچه راد این دوران، کوچک‌تر شدن پلاک‌های بزرگ حاشیه کوچه و تبدیل خانه‌باغ‌های بزرگ آن به منازل مسکونی کوچک بود؛ امری که در سال‌های بعد نیز با سرعت پیگیری شد. تاجایی‌که اکنون از کل محوطه سرسبز میدان کهنه سال‌های سلطنت ناصرالدین‌شاهی در این محدوده، تنها خانه‌باغ خاندان خطیبی باقی مانده است که خود حلقه واسطی بین سه کوچه راد، حاج تقی و جوادیه است. دیگر تغییر ذکرشدنی که از منظر فرهنگی هنوز هم بر این کوچه سایه انداخته است، تبدیل خانه کوچک خادم تنها مسجد مستقر در حاشیه اصلی کوچه، یعنی مسجد حاج آخوند، به کتابخانه بود. این امر بر رشد فکری و فرهنگی جوانان کوچه بسیار تأثیر گذاشت و باعث پرورش شیرمدانی‌شد که بعدها در دوران دفاع مقدس، کارایی خود را نشان دادند.

وضعیت کنونی کوچه راد

کوچه راد از منظر کالبدی در سال‌های پس از انقلاب اسلامی تا آغاز طرح نوسازی اطراف حرم مطهر، تغییر چندانی نیافت و می‌توان گفت که بزرگ‌ترین تغییر، افزایش نقش محوری مسجد قدیمی حاج‌آخوند در این محدوده نسبت به گذشته خود بوده است. این مسجد در دوران دفاع مقدس، یکی از پایگاه‌های مهم پرورش و اعزام نیرو به جبهه‌های دفاع مقدس بود و به همین دلیل نیز در کارنامه آن نام حدود پنجاه شهید و سی جانباز ثبت شده است. وضعیت کوچه در ادامه با اجرای طرح اطراف حرم رضوی دگرگون شده است. درواقع اجرایی‌شدن این طرح باعث ویران شدن بسیاری از خانه‌های قدیمی کوچه و تبدیل آن‌ها به پروژه‌های مسکونی شد. مجموعه مسکونی شایسته، یکی از نخستین مجموعه‌های اقامتی درنظرگرفته‌شده در ساختار جدید اطراف حرم امام‌هشتم^(ع). در همین دوره ساخته شد و بنای زائرسرای سرایانی‌ها که هنوز نیمه‌ساخته است، کلنگ‌زنی شد. بسیاری از قدیمی‌های محل نیز با شروع این تغییرات در بافت، از این کوچه به سایر مناطق شهر کوچ کردند. اجرای طرح نوسازی و ایجاد بولوار امیرالمؤمنین^(ع) در جریان آن، اتصال مستقیم کوچه راد به خیابان نواب صفوی را مختل کرد و جدایی بخش شمالی کوچه از بخش جنوبی آن یعنی کوچه حوض خرابه را به دنبال داشت. البته این تغییرات، مزایایی هم برای کوچه به‌دنبال داشته است. یکی از این مزایا، ایجاد فضای ورزشی محصور راد در بخش ابتدایی کوچه راد ۲ است. همچنین در بخش میانی کوچه و در مجاورت خانه‌باغ خطیبی‌ها، یک فضای سبز محلی ساخته شد تا این کوچه هم دارای بوستان محلی شود.

ناگفته نماند که ایجاد سایاطی در زیر هتل احداث‌شده در محل تقاطع کوچه راد و بولوار امیرالمؤمنین^(ع) و در مجاورت محل استقرار هیئت تقریباً صدساله «فدویان حضرت صاحب‌الزمان^(ع)»، باعث معروف شدن این مسیر در نزد افکار عمومی مجاوران و مسافران شده است. سرانجام اینکه با تغییر طرح اطراف حرم مطهر از سال ۱۴۰۰ به این‌سو، برخی بناهای درخورتوجه کوچه از جمله منزل ابتدای پهلوی دوم واقع در آخرین فرعی شرقی کوچه و همچنین بنای قدیمی مسجد حاج‌آخوند تثبیت شده‌اند.

بزرگان و نامداران کوچه راد

کوچه راد در عمر یکصدساله خود، میزبان خانواده‌های بسیاری بوده است که باقی‌مانده برخی از این خاندان‌ها هنوز هم در معدود پلاک‌های رهایی‌یافته از تخریب طرح نوسازی اطراف حرم مطهر، ساکن هستند. «سرایبان» یکی از همین خاندان‌های قدیمی‌اند که هنوز هم چند پلاک نخست این مسیر (از سمت بولوار وحدت) در تملک آن‌هاست. دیگر خانواده قدیمی کوچه که تنها خانه‌باغ‌برجای‌مانده از باغ‌های قدیم کوچه را هم در اختیار دارد، خاندان «خطیبی» است. «روح‌بخش»، دیگر خانواده قدیمی کوچه است. منزل این خانواده که در ابتدای فرعی شماره ۳ راد قرار دارد، به نام فرزند شهید همین خانواده یعنی سید محمد روح‌بخش مزین شده است. این خاندان به دلیل اینکه تعداد بسیار زیادی طلبه به جامعه تحویل داده است، در بین مردم محل به خانه «اهل علم» و «خانه روحانیون» نیز مشهور است. خانواده «کهن»، خاندان «علیزاده»، خاندان «عدالتی» و خانواده «خسروی» از دیگر خانواده‌های قدیمی کوچه راد هستند. خانواده‌های یوسفیان، گلهمریان، تلافی‌نوغانی، بهنام‌هاشمیان، دهقان، غفوریان، خرسندی، گیوه‌چی و بهرامیان نیز از ساکنان این محل در سال‌های گذشته بوده‌اند که هرکدام شهیدی در راه حفظ آبادی این آب‌و‌خاک تقدیم کرده‌اند. همچنین باید از خانواده‌های عرفانی، ابریشم‌کار، سالمیان، نعیمی، یوررمضان واقع به عنوان دیگر خانواده‌هایی که هرکدام بخشی از عمر خود را در کوچه راد سپری کرده‌اند، نام برد. سرانجام باید گفت برخی منسوبان به رئیس جمهور کنونی، یعنی حجت‌الاسلام والمسلمین رئیسی و به طور مشخص برادر و شوهرخواهر ایشان، هرکدام مالک یکی از پلاک‌های مسکونی این کوچه هستند.

قدمت کوچه راد، قاجاری

نام‌های کوچه در گذر زمان
دروازه دولاب، دروازه میرعلمون، وحدت ۳/۱

راد و امیرالمؤمنین ۳

بناهای مذهبی، مسجد حاج‌آخوند، هیئت فدویان صاحب‌الزمان (عج)،

حسینیه سرایانی‌ها، حسینیه امیرالمؤمنین (ع)، حسینیه امام حسن

مجتبی (ع)، دزفولی‌ها و لیلایی‌های مقیم تهران، باغستان و شهریار

بنای ارزشمند، خانه علیزاده با قدمت پهلوی دوم، مسجد حاج‌آخوند،

خانه باغ خطیبی،

بنای اداری، ساختمان ناحیه ۲ شهرداری منطقه ثامن

بنای تفریحی ورزشی، بوستان خطی راد، مجموعه ورزشی راد،

شهدای کوچه راد، شهیدان مهدی خطیبی، سید محمد روح‌بخش،

محمودتلافی‌نوغانی، محمود حامد یوسفیان، نادر گلهمریان، سید جواد

بهنام‌هاشمیان، محمد جواد گیوه‌چی، محمد بهرامیه و...

خانواده‌های قدیمی کوچه، خاندان‌های سرایبان، خطیبی، روح‌بخش،

رئیس‌الساداتی، عرفانی، کهن، عدالتی، تلافی‌نوغانی، گیوه‌چی،

پوررمضان، ابریشم‌کار و علیزاده

نمایی از خانه باغ خطیبی